

A tagadás kényszerei

EÖRSI ISTVÁN

Nem
nem
nem
nem
nem
nem

(Ernst Jandl: válasz hét fel nem tett kérdésre)

(Olyan írásra vállalkoztam, mely egy hosszabb időszak társadalmi folyamatait és velük kapcsolatos reflexióimat összegezi. Ezért figyelmes olvasója nem úszhatja meg a találkozást korábbi cikkeim gondolataival. Csak azt remélhetem, hogy az összkép csökkenti majd emiatt érzett bosszúságát.)

A világháború után, a sztálinizmus bimbózása idején kialakultak a szovjet tömb országokban, így Magyarországon is a lelkesedés rituális szertartásai, amelyek fanatizmusra nevelték az e célra már előprogramozott lelkeket. Csakhogy az egalitárius, forradalmi eszmék, amelyeket a nagyszabású fundamentalista nemzetpedagógiai programok hirdettek, humanista és racionalista töltésük folytán nem bírták ki az összehasonlítást azzal a hihetetlenül silány valósággal, amelyet rájuk hivatkozva kellett dicsőíteni. Amikor a magyar értelmiség ráébredt erre az ellentmondásra, a rendszer erkölcsi válságba került, és ez vezetett a forradalomhoz.

Abban a két hétben, amely a forradalom kitörése és vérbefojtása között telt el, a tömegeket ma már meseinek tetsző, mégis valódi lelkesedés töltötte el. Enélkül egy kis ország nem vállalkozhatott volna arra, hogy kikergesse területéről egy mamutbirodalom fegyveres erejét. Ehhez ráadásul még a hidegháborús békéhez szükséges egyensúlyt is fel kellett volna borítani, azt a világrendet, amelyet a háború végén minden nagyhatalom jóváhagyott. A Kádár-kormány, hogy megszerezze a bosszúért lihegő régi kommunista hatalmi gépezet és a sztálinizmushoz többé-kevésbé hű testvérpártok támogatását, mozgásba hozta a megrotlás gépezetét. Amikor már felakasztották mindazokat, akiket fel akartak akasztani, amnesztiát hirdettek, és kiengedték a börtönökből az életben maradt elítéltek többségét.

Kádár józanul felismerte, hogy ilyen előzmények után nem építheti uralmát lelkesedésre. Meghirdette tehát a földi mennyország programja helyett a kisebb rossz programját (amelyet már megvalósult állapotában nyugaton „gulyáskommunizmusnak” vagy „a legvidámabb barakknak” neveztek), és a lakosság meg-

rendítő sebességgel elfogadta ezt. Lelkesedni a kisebb rosszért nem lehet, de hát a lelkesedés – a sztálinista és a forradalmi is – annyi tragédiát okozott 1945 óta, hogy az emberek örömmel voltak meg nélküle.

1949 és 1953 között frott sztálinista verseim szegényének emléke meggátolta, hogy megkísértsen a kisebb rossz állambölcsölete. Ezenkívül szerencsém is volt: az új rendszer első éveit börtönben töltöttem, így hát elkerültek azok a kapiláris társadalmi és lelki folyamatok, amelyek a totális vereség éjszakájában az értelmiség vezetőit és nyomukban a közvéleményt előkészítették a békekötésre. Szabadulásom után kísérletes közegbe kerültem: olyan élményeket hoztam magammal – akasztottak himbálóztak bennem, köztük egy közeli barátom is –, amelyekről nem volt tanácsos, és ami még rosszabb: nem is illet beszélni.

A szóban forgó korszakra tehát elejétől végéig nemet mondtam, de meglehetősen rendhagyó indoklással. A valóban létező szocializmus éppen szocializmusdeficitje miatt utasítottam el. Etatista, államkapitalista diktatúrának tartottam, olyan képződménynek, amelyből semmilyen reform nem vezethet el a demokratikus szocializmusig. A rendszerrel kiegyező kartársaim joggal mulattak rajtam. Valamennyien, még az egykori kommunisták is búcsút intettek Marxnak és az egyenlőség álmának, és ezt a hatalom még csak zokor sem vette, mert nem szocialista világnézetet követeltőlük, hanem csak a status quo elismerését.

Ha ma eltűnök akkor, megingathatatlannak tetsző szocialista elkötelezett-ségem okain, először filozófiai összefüggésekre bukkanok. Minden tagadás alfájára és ómegájára, az istentagadásra gyerekkoromban találtam rá, a háború utolsó éveiben. Mint egy bombázásoknak kitett város polgára és mint a náciak irtóhadjáratainak valószínű áldozata arra a következtetésre jutottam, hogy isten, ha létezik, minden bizonnyal gonosz, tehát kelemesebb azt gondolnom, hogy nem létezik. Erre a tagadásra a háború után, a marxista eszmék beáramlásának idején szervesen épülhetett rá valamiféle materialista világnézet. Később olvastam a nyam, majd irodalomtörténeti és esztétikai tanulmányaim elfogadtatták velem azt a tételt, hogy a világ dolgai csak a maguk történeti összefüggésében érthetők meg. És végül írónként és főképpen a színház vonzásában az ellentmondások bolondja lettem. Bár manapság, a konfliktusmentes drámák korában hallgatnom kéne (holott az ilyen dráma nem kisebb abszurditás, mint egy impotens Don Juan), azt állítom, hogy még egy nyúl farknyi színpadi jelenet sem írható meg dialektikus érzék nélkül. Materializmus, történetiség,

dialektika: mindmáig nem látok okot arra, hogy hátat fordítsak a marxi szemléletmód eme szentháromságának.

Antikapitalizmusom filozófiai és irodalmi élményeim kívül a nyugati világban szerzett tapasztalataimból táplálkozott. Olyan világot ismertem meg ott, melynek az egyenlőtlenség nem pusztán velejőre vagy következménye, hanem létfeltétele is. Az értékek hierarchiájában konfliktus esetén a tulajdonhoz fűződő jog erősebb az élethez fűződő jognál. Jelképes értékűnek érzem a következő, megtörtént sztorit: kigyulladt egy Audi valamelyik nyugatnémet országúton. A mögötte robogó autó vezetője a póru járta segítségére sietett, s közben egy harmadik autó elütötte. Két hónapig feküdt a kórházban élet és halál között. Az Audi vezetője feleségével és autóstul porrá égett. Később perre került sor, mert a második autó vezetője kevesellte rokkantsági járulékát. Tolószékében arra kérte a bíróságot, hogy méltányolja életmentő szándékát, amely balesetét okozta. A biztosítótársaság ügyvédje viszont azt a nézetet képviselte, hogy társadalmi szempontból előnyösebb, ha a súlyos sérültek elhaláloznak, mert akkor a hozzátartozóknak a temetési költségeken kívül csak egyszeri összeg jár. Ellenpéldaként tisztelt ellenfelének esetét hozta fel. Még csak harminchat éves. Ha eléri az átlagos életkort, akkor harmincnyé évig kell tetemes havi apanázt biztosítani neki. Ily módon nemesak a biztosítótársaságot károsítja meg, hanem a társadalmat is, mert ha az efféle esetek elszaporodnak, fel kell emelni a kötelező biztosítás összegét. Így hát az életmentő szándékot inkább terhelő körülménynek kellene betudni.

Ezzel a picit példával azt szeretném érzékelteni, hogy miért nem néztem a rendszerváltozás idején euforikusan a jövőbe. A szocializmusra azért mondtam nemet, mert nem létezett, a valóban létező kapitalizmus kétségeltelen létezése miatt szemlélttem gyanakodva. Akkortájt mindenestre azt reméltem még, hogy megkésést fejlődésünkből hasznat is húzhatunk. Nyugaton a kapitalizmust több évszázados organikus fejlődés alakította olyanná, amilyen. Nekünk pár év alatt, rendeleti úton kell bevezetnünk. Nem vonhatjuk-e le a nyugati minták tanulságait, nem próbálkozhatunk meg e társadalmi forma szociálisabb és humánusabb változatával? Mert addigra már be kellett látnom, hogy a demokratikus szocializmus a forgalomban lévő elképzelések alapján nem valósítható meg. A Szovjetunió összeomlásának legfőbb oka, a tervgazdaság égbekiáltó csődje ugyanis ráébredt arra, hogy a legintelligensebb társadalmi elméletnek, a marxizmusnak véres a nyaka. Amíg nincs a piacgazdaság-

nak életképes szocialista alternatívája, addig nem képzelhető el szocializmus. Rosszkezdően el kellett fogadnom, amit a rendszerváltozás előtt jó kedvvel utasítottam el: a kisebb rossz filozófiáját. A halott képződménnyel szemben az élő pártját fogtam, noha nem tetszett nekem. Ha nem képzelhető el szocializmus, akkor hazudik vagy önmagát csapja be, aki a jelenlegi igazságtalan világrenddel szemben a szocializmust vonultatná fel.

Ami viszont Magyarországon (és ismereteim szerint egész Kelet-Közép-Európában) kialakult, azt a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetjük a nyugati életforma szociális és humánus változatának. A kváziszocialista jogrendszer kapitalistává alakult át, de a törvények hézagaiban, a törvényesség és törvénytelenesség közt elterülő senkiföldje-szigeteken leleményes bizniszgerillák a zsebükbe söpörték mindazt, ami csak mozdítható. A pártállam szocialista utódpártjának öröklött klientúrája mellett megszerveződött egy még falánkabb és gátlástalanabb cápadivízió a jelenlegi jobboldali kormányzó párt vezetőinek és a hozzájuk csapódó újjgazdag vállalkozóknak a környezetében, így hát ez a törvényekkel csak részben szabályozható burjánzás áthatja, sőt gyakran meghatározza a politikai szférát is. Arra a kérdésre, hogy lehet-e becsületesen is meggazdagodni, Soros György egyszer azt felelte, hogy az első millió dollárt nem lehet tisztességesen megszerezni, a többi már igen. Nos, a rendszerváltozás után kialakuló gazdasági és politikai elit erkölcsi atmoszféráját kielégítően jellemzem azal, hogy Magyarországon csaknem minden sikeres ember ezekben az években szerezte meg a maga első millióját.

A kapitalizmus a Szovjetunió összeomlását követő bő évtizedben nemcsak Kelet-Európában mutatta meg csúnyábbik arcát, hanem világméretben is. Nem kellett többé emberbaráti struktúrákkal és intézkedésekkel csökkentenie a szocializmus vonzerejét. Az önszabályozó piac neoliberális dogmája a szabadság eszméjével igazolja a riasztó tempóban növekvő különbséget a gazdagok és a szegények között, és az utóbbiak egyre nagyobb tömegei számára kínálja fel perspektívákat az éhhalálba torkolló tömegnyomort. Az új, elektronikus ipari forradalom ellenőrzésmentes gyarapodást biztosít a multinacionális vállalatoknak. 1996 januárjában, a World Economic Forum davosi kongresszusán, amelyet minden évben megrendeznek, és amelyen a világ tényleges urai a legkülönfélébb országok államfőivel, miniszterelnökeivel és egyéb befolyásos politikusaival együtt vesznek részt, az államférfiak egyetlen muk nélkül vették tudomásul, amit a Deutsche Bundesbank

akkori elnöke, Hans Tietmeyer mondott nekik: „Mostantól önök a pénzpiacok ellenőrzése alatt állnak.” A világgazdaság globalizálódása, amely a nemzetállami létezés korlátjait és korlátoltságait megsemmisítve eleven testbe burkolhatná végre az emberiség mind ez idáig elvont fogalmát, jelenlegi formájában egy kisebbség érdekeit szolgálja, és szintén szétszabdálja – nem horizontálisan, hanem vertikálisan – az emberiséget. A profit egyre nagyobb hányada özőnlük egyre kevesebb multinacionális vállalat-hoz, de a szociális intézményrendszer továbbra is a nemzetállamok gondja marad – ennek az intézményrendszernek a globalizálódása még feladatként is alig vetődött fel.

A szocializmus és a kapitalizmus megismert formái és jelenlegi kilátásai egyaránt lehangolóak. A többi átfogó igény-nel fellépő világnézet vallási, sőt többnyire egyházi fogantatású, és politikai értelemben régen elvesztette realitását. A vallási ideológiák archaikus alapvetése és a modern világ tudományos és civilizatórikus szerkezete között tátongó szakadék ugyanis nem ívelhető át. Átfogó és érvényesnek tetsző világnézet híján csak a tagadás és a rezignáció között választhatok. Alkatom tagadásra kényszerít. Kedvem szottyán arra, hogy megfogalmazzam Ernst Jandl válaszaihoz, melyek írásom fölött olvashatók, a magam hét kérdését. Tehát:

Visszautaznék-e abba a korba, amikor még hinni lehetett a szocialista elképzelések realitásában?

Bánom-e, hogy sokáig mégis hittem benne?

Elfogadom-e a kapitalista rendszert mint egy igazságos társadalom kiindulópontját?

El tudok-e képzelni olyan rendszert, mely megközelíti az igazságosságról formált elképzeléseimet?

Ha nincs a láthatáron boldogító alternatíva, beérhetjük-e a legkevésbé rosszal?

Visszautasítom-e a kisebb rosszat akkor is, ha csak közte és a nagyobb rossz között választhatunk?

Ha csak rossz alternatívákat látunk, ab-bahagyhatjuk-e a keresést?

És most hadd ismétljem meg Jandl szabatos válaszait:

Nem.
Nem.
Nem.
Nem.
Nem.
Nem.
Nem.